

BIOGRAFIA I DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA PROFESORA DOKTORA HABILITOWANEGO FRANCISZKA WOJCIECHOWSKIEGO

Profesor Franciszek Wojciechowski urodził się 4 czerwca 1948 roku w Rzeszowie. W 1969 roku rozpoczął studia na Wydziale Psychologii i Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego. Ukończył je w 1974 roku, uzyskując tytuł magistra pedagogiki na podstawie przygotowanej pod kierunkiem doc. dr. hab. Jana Starościaka pracy magisterskiej pt. *Wpływ nauczania problemowo-grupowego na efektywność procesu dydaktycznego w szkole podstawowej*.

Na dalszą karierę naukową Profesora niewątpliwie wpływ wywarł prof. dr hab. Czesław Kupisiewicz, do którego to, po ukończeniu studiów, uczęszczał na seminarium naukowe. Zdobytą na nim wiedza z zakresu wybranych metodologicznych wzorów badań empirycznych w pedagogice była widoczna w każdym podejmowanym przez Profesora projekcie badawczym, który cechował się bardzo wysoką wartością metodologiczną.

W tym też okresie Jubilat zaczął wyraźnie koncentrować swoje dalsze zainteresowania naukowe na problematyce jednostki o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Wskazuje na to fakt ukończenia w 1977 roku Studium Podyplomowego Pedagogiki Specjalnej – Resocjalizacja w Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Jeleniej Górze. Jego pokłosiem było przygotowanie – we współpracy z Sądem Rodzinnym i dla Nieletnich – informacji na temat sytuacji rodzin problemowych w środowisku wiejskim. Zebrane materiały zostały zaprezentowane przez Profesora na ogólnopolskiej konferencji organizowanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości.

W 1979 roku młody adept nauki odbył sześciotygodniowy staż w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Poczdamie, gdzie oprócz głównego celu, jakim była nauka języka, Profesor zbierał materiały pod kątem badań dotyczących sytuacji życiowej osób upośledzonych umysłowo. Wyjazd ten pozwolił na zgromadzenie zasobów literatury wykorzystanych podczas opracowywania rozprawy doktorskiej pt. *Rodzina jako środowisko wychowawcze dziecka upośledzonego umysłowo w stopniu lekkim*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Aleksandra Hulka. 25 czerwca 1984 roku Rada Instytutu Badań Pedagogicznych w Warszawie nadała magistrowi Franciszkowi Wojciechowskiemu stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki.

Doniosłe znaczenie dla biografii naukowej, wówczas już doktora Franciszka Wojciechowskiego, miało wejście do zespołu badawczego prof. dr. hab. Jana Pańczyka, realizującego w ramach problemu węzłowego Ministerstwa Edukacji Narodowej projekt badawczy pt. *Sytuacja dziecka niepełnosprawnego*

w szkole i środowisku wiejskim. Wyniki uzyskane z badań, odnoszące się do zagadnień niepełnosprawności, zostały zaprezentowane w liczącym około 300 stron sprawozdaniu, stanowiącym istotne rekomendacje dla praktyki pedagogicznej.

Kontynuując podjętą tematykę, Profesor Franciszek Wojciechowski przystąpił do pisania rozprawy habilitacyjnej pt. *Dziecko niepełnosprawne w środowisku wiejskim*. Przygotowana pozycja wydawnicza została bardzo wysoko oceniona przez recenzentów. Na podstawie kolokwium habilitacyjnego z 22 listopada 1994 roku Rada Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu nadała Franciszkowi Wojciechowskiemu stopień naukowy doktora habilitowanego nauk humanistycznych z zakresu pedagogiki – pedagogika specjalna.

W omawianym okresie aktywność naukowa Profesora wyrażała się także w uczestnictwie w pracach Zespołu Pedagogiki Specjalnej przy Komitecie Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. Profesor brał czynny udział w organizowanych cyklicznie konferencjach pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. A. Hulka oraz publikował artykuły w materiałach pokonferencyjnych.

Równocześnie jednym z niezmiennie ważnych punktów biografii Profesora Franciszka Wojciechowskiego jest wieloletnie doświadczenie jako pedagoga praktyka, egzemplifikowane przeniesieniem wiedzy i praktyki pomocowej na grunt naukowy.

Pełnienie przez 15 lat funkcji dyrektora Wojewódzkiej Poradni Wychowawczo-Zawodowej (po zmianie Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej) pozwoliło Profesorowi na penetrowanie coraz to nowych zagadnień dotyczących dziecka niepełnosprawnego w środowisku w celu poszukiwania modelowych rozwiązań wsparcia i pomocy w miejscu zamieszkania. W polu zainteresowania Profesora pozostawały uwarunkowania socjalne, edukacyjne i kulturowe rehabilitacji osób upośledzonych umysłowo, poszerzone porównawczo także o inne rodzaje niepełnosprawności.

Ponadto pracując jako nauczyciel pedagog w systemie oświaty oraz wizytator metodyk Kuratorium Oświaty i Wychowania, Profesor zajmował się problematyką profilaktyki nieprzystosowania społecznego, poradnictwem i orzecznictwem dla młodzieży niepełnosprawnej i nieprzystosowanej społecznie. Oprócz tego współpracował On przez wiele lat z Wojewódzkim Ośrodkiem Metodycznym w zakresie zdobywania stopni specjalizacji zawodowej dla nauczycieli (posiadając II stopień specjalizacji zawodowej w zakresie oligofrenopedagogiki), będąc równocześnie członkiem Zespołu Kierunkowego Pedagogiki Specjalnej Centralnego Ośrodka Metodycznego Studiów Nauczycielskich. W latach 1994–1998 Profesor Franciszek Wojciechowski był także członkiem Rady Programowej Centrum Metodycznego Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN – powołanej przez Ministra Edukacji Narodowej, w której reprezentował środowisko praktyki poradnictwa.

W okresie 1995–2000 Profesor Franciszek Wojciechowski był zatrudniony na stanowisku profesora nadzwyczajnego w Wyższej Szkole Pedagogicznej

w Krakowie w Katedrze Pedagogiki Specjalnej, gdzie objął także kierownictwo nad Zakładem Edukacji Integracyjnej i Poradnictwa, prowadząc wykłady z przedmiotów kierunkowych dotyczących teoretycznych podstaw integracji, pedagogiki specjalnej, wczesnej interwencji, diagnozy i terapii zaburzeń rozwojowych.

W roku 2000 Profesor został zatrudniony w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Zakładzie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji i w latach 2007–2016 pełnił obowiązki kierownika Zakładu Teorii Wychowania – przekształconego z własnej inicjatywy na Zakład Teorii Wychowania i Opieki.

7 października 2010 roku Franciszek Wojciechowski na podstawie postanowienia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej uzyskał tytuł naukowy profesora nauk humanistycznych.

Analizując główne nurty zainteresowań naukowo-badawczych Profesora Franciszka Wojciechowskiego, podejmowane przez cały okres jego pracy, należy zwrócić uwagę na kilka zagadnień.

Przede wszystkim dotyczyły one pedagogicznych kwestii uwarunkowań zaburzeń w rozwoju i zachowaniu, a szczególnie problemów rehabilitacji jednostek z niepełnosprawnością w kontekście rodzinnym. W obrębie tego kręgu dociekań znajdują się zagadnienia stosunków rodzinnych, w których wzrasta i rozwija się dziecko z niepełnosprawnością intelektualną. Wynikiem tych prac był cykl artykułów poświęconych tej problematyce, który zamyka monografia pt. *Dziecko umysłowo upośledzone w rodzinie* (1990). Pomieszczono w niej rozważania ukazujące rodzinę jako środowisko rehabilitujące, jego rolę i zadania oraz uwarunkowania dla efektywnej realizacji tych zadań. Znajdują się też tam analizy dotyczące upośledzenia umysłowego oraz ograniczeń i możliwości, jakie implikuje ta kategoria niepełnosprawności.

Rozszerzając obszar poszukiwań badawczych o rehabilitację dziecka niepełnosprawnego w kontekście uwarunkowań środowiska społecznego, dalsze prace badawcze Profesora skoncentrowane są na sytuacji jednostki z różnego rodzaju niepełnosprawnościami. W podjętych badaniach uwzględnione zostało preferowane podejście w metodologii pedagogiki specjalnej, w którym dążono do definiowania wspólnych i swoistych problemów ludzi dotkniętych dysfunkcją rozwojową. Rezultaty przeprowadzonych badań zostały przedstawione przez Profesora w kolejnej monografii pt. *Dziecko niepełnosprawne w środowisku wiejskim* (1993). W pracy tej w sposób wieloaspektowy Profesor Franciszek Wojciechowski dokonał analizy położenia życiowego badanych uwarunkowanego przez splot czynników natury zdrowotnej, psychologiczno-pedagogicznej i środowiskowej, prezentując istotne w tym zakresie ustalenia empiryczne. Przyjęcie takiej perspektywy nie oznaczało kwestionowania faktu różnic, jakie istnieją obiektywnie między osobami o określonym obrazie niepełnosprawności, lecz miało na celu zaakcentowanie znaczenia charakteru środowiska społecznego w kształtowaniu się sytuacji jednostki o nietypowym przebiegu rozwoju.

Istotny zakres pracy naukowej Jubilata stanowią również teoretyczne podstawy rehabilitacji, głównie edukacyjnej, z uwzględnieniem znaczenia diagnozy i wsparcia społecznego w omawianym procesie. Podjęcie tej problematyki było wynikiem wspomnianych wcześniej wieloletnich doświadczeń w bezpośredniej pracy diagnostyczno-orzeczniczej i pomocowej oraz pewnej refleksji, w której właściwie przyjęte założenia teoretyczne stają się podstawą określonych rozwiązań praktycznych.

Inną sferę zainteresowań naukowych Franciszka Wojciechowskiego stanowią zagadnienia, które według Czesława Czapowa określa się jako rewalidacja w wychowaniu resocjalizującym. Profesor zwracał bowiem uwagę na te aspekty oddziaływań resocjalizujących, które skierowane są na jednostki niepełnosprawne intelektualne. Aplikacją przedstawionego podejścia były badania nad zbiorowością uczniów szkół specjalnych. Ich wyniki potwierdziły dominujące stanowisko, że, po pierwsze, uznanie upośledzenia umysłowego w etiologii zachowań dewiacyjnych wymaga dużej dozy ostrożności i, po wtóre, należy ten problem zawsze rozpatrywać w kontekście kumulacji niekorzystnych czynników socjokulturowych. Problemy te zostały przedstawione w cyklu artykułów oraz rozprawach doktorskich przygotowywanych pod kierunkiem Profesora.

W dalszym okresie pracy głównym nurtem zainteresowań naukowo-badawczych Profesora stała się analiza kwestii niepełnosprawności w odniesieniu do okresu dorastania ujętego w wielu wymiarach. Umożliwiło to ujęcie problemu adolescencji jako fazy rozwojowej, w którą jest wpisany problem niepełnosprawności. Istotne stało się również ukazanie tego zagadnienia na tle systemu rodzinnego, w jakim wychowuje się młodzież, a więc uwarunkowań nie tylko społeczno-bytowych, lecz także aksjologicznych i tkwiących w relacjach rodzinnych. Przyjmując te przesłanki, Profesor dokonał próby przedstawienia realnych możliwości tworzenia wielowymiarowych i wielofunkcyjnych rozwiązań w zakresie szeroko rozumianej pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Rezultatem podjętych badań i analiz była publikacja pt. *Niepełnosprawność, rodzina, dorastanie* (2007) oraz wybrany cykl artykułów poprzedzających jej wydanie.

Ostatni okres pracy naukowej Jubilata obejmował zagadnienia dotyczące współczesnego poradnictwa. Wydana przez Profesora w 2017 roku publikacja współautorska pt. *Poradnictwo w oddziaływaniach ortopedagogicznych. Wybrane problemy* dotyczy najnowszych trendów związanych ze wsparciem osób z niepełnosprawnościami, z szeroko pojętym rozwojem i kreowaniem indywidualnej biografii, autonomią i zabezpieczeniem ich praw. Stanowi ona przegląd złożonych kwestii z zakresu poradnictwa w pedagogice specjalnej, jest kompendium wiedzy interdyscyplinarnej, budującej jednoznaczną filozofię poradnictwa na rzecz osób niepełnosprawnych.

Bardzo ważnym elementem życiorysu naukowego Profesora Franciszka Wojciechowskiego jest kształcenie studentów studiów I i II stopnia oraz młodej kadry naukowej. Profesor jest wyróżniającym się nauczycielem akademickim. Wypromował On bardzo liczne (wręcz trudne do zliczenia) grono

licencjatów, magistrów, prowadził także kilkanaście przewodów doktorskich, z których dziesięć zakończyło się nadaniem stopnia doktora nauk społecznych w zakresie pedagogiki (w tym trzy jako projekty badawcze promowane przez KBN).

Wypromowani przez Profesora Wojciechowskiego doktorzy to:

S. Olszewski, temat rozprawy: *Percepcja własnej przestrzeni życiowej a zachowania agresywne młodzieży z niepełnosprawnościami intelektualną.*

A. Dąbrowska, temat rozprawy: *Rodzina dysfunkcyjna w przestrzeni życiowej dorastających. Aspekty pedagogiczne.*

B. Ostafińska-Molik, temat pracy: *Pedagogiczne aspekty percepcji siebie i otoczenia społecznego przez młodzież o zaburzonym zachowaniu.*

B. Nowak, temat rozprawy: *Podmiotowe i społeczno-edukacyjne uwarunkowania poczucia jakości życia osób z upośledzeniem umysłowym.*

K. Cynowska, temat rozprawy: *Percepcja własnej sytuacji życiowej przez młodzież niepełnosprawną umysłowo na progu dorosłości w kontekście uwarunkowań społeczno-pedagogicznych.*

S. Opozda-Suder, temat rozprawy: *System wartościowania rzeczywistości przez niepełnosprawnych intelektualnie adolescentów w warunkach resocjalizacji instytucjonalnej.*

M. Brodzikowska, temat rozprawy: *Percepcja swojego małżeństwa i świadomość wychowawcza osób dotkniętych problemem HIV/AIDS. Perspektywa pedagogiczna.*

E. Twardowska-Staszek, temat rozprawy: *Zachowania ryzykowne młodzieży szkolnej z niepełnosprawnościami intelektualną. Uwarunkowania podmiotowe i środowiskowe.*

M. Świągost, temat rozprawy: *Autopercepcja i percepcja społeczna osób z wybranych grup zagrożonych stygmatyzacją. Perspektywa pedagogiczna.*

D. Szulc, temat rozprawy: *Osoba z uszkodzonym narządem słuchu w przestrzeni edukacyjnej szkoły wyższej. Funkcjonowanie na poziomie zadaniowym, relacji interpersonalnych oraz osobistym.*

Na początku problematyka prowadzonych przez Profesora seminariów koncentrowała się głównie wokół cech i prawidłowości psychospołecznego funkcjonowania dzieci i młodzieży z różnymi niepełnosprawnościami oraz zagadnień związanych z sytuacją rodzin podejmujących trud wychowania i rehabilitacji osób z utrudnieniami w rozwoju. Od wielu lat poszerzając pole eksplorowanych zagadnień, Profesor kieruje pracami dotyczącymi problematyki z zakresu szeroko pojętego wychowania specjalnego, prewencji ogólnej i kierunkowej oraz zaburzeń socjalizacji w sytuacji niepełnosprawności. Przygotowane prace mają charakter empiryczny, a szczególnym zainteresowaniem cieszą się propozycje badań połączonych z próbą wypracowania modelowych rozwiązań w zakresie profilaktyki i terapii zaburzeń rozwojowych oraz

w społecznym funkcjonowaniu. Przedstawiony zakres tematyczny podejmowany jest także przez doktorantów Profesora.

Ponadto Profesor Franciszek Wojciechowski szesnaście razy był recenzentem w przewodach doktorskich, siedem razy pełnił funkcję recenzenta w przewodach habilitacyjnych oraz sześć razy recenzował prace w postępowaniu o nadanie tytułu profesora. Jeden raz występował również w roli superrecenzenta w procedurze habilitacyjnej.

Dostrzeżenie walorów aktywności naukowo-badawczej i dydaktycznej przez organy państwowe i władze uczelni stało się powodem przyznania Profesorowi Franciszkowi Wojciechowskiemu licznych nagród i odznaczeń: Nagrody I stopnia Ministra Edukacji Narodowej za wybitne osiągnięcia w pracy dydaktycznej i wychowawczej (1995), Nagrody zespołowej Ministra Edukacji Narodowej za współautorstwo podręcznika *Pedagogika specjalna* pod redakcją prof. dr. hab. Władysława Dykcika (1998), Nagrody indywidualnej Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego za osiągnięcia w pracy naukowej (2002), Nagrody indywidualnej III stopnia Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego za osiągnięcia w pracy naukowej (2008) oraz Nagrody indywidualnej II stopnia Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego za osiągnięcia w pracy naukowej (2013). Profesor został wyróżniony również: Srebrnym Krzyżem Zasługi (dwukrotnie), Medalem Komisji Edukacji Narodowej (2012) oraz Złotym Medalem za Długoletnią Służbę (2012).

Mówiąc o Profesorze Franciszku Wojciechowskim, nie sposób nie wspomnieć o podejmowanej przez niego aktywności organizacyjnej. Profesor pełnił liczne obowiązki na rzecz środowiska akademickiego, będąc członkiem: Wydziałowej Komisji Profesorskiej, Wydziałowej Komisji do spraw Okresowej Oceny Pracowników oraz Uniwersyteckiej Komisji Akredytacyjnej.

W świetle wszystkich przytoczonych faktów biograficznych nie ulega wątpliwości, że Profesor Franciszek Wojciechowski w znaczący sposób wpłynął na rozwój polskiej myśli pedagogiki specjalnej, a jego aktywność naukowa oceniana jest bardzo wysoko i znajduje uznanie zarówno wśród teoretyków, jak i praktyków. Opublikowane przez Profesora autorskie i współautorskie prace zwarte (5 monografii) oraz artykuły (64 teksty) są często wykorzystywane, cytowane w wielu pracach zakresu pedagogiki specjalnej. Wszystkie prace cechuje wyraźne osadzenie w kontekście ugruntowanych paradygmatów pedagogiki specjalnej, humanistycznej koncepcji pomocy oraz holistyczne spojrzenie na problemy jednostek z niepełnosprawnością, co sytuuje je w wymiarze rozważań interdyscyplinarnych.

Prezentując działalność naukową Profesora Franciszka Wojciechowskiego z perspektywy współpracowników, przychodzi na myśl sylwetka nauczyciela mistrza, który ma liczne grono studentów i młodych naukowców chcących podziękować za to, jak wielkim szacunkiem i afirmacją obdarza Profesor każdego człowieka. Dla nas Profesor zawsze będzie osobą inspirującą do działania, mobilizującą do wysiłku intelektualnego, cierpliwie i wyrozumiale wspierającą w chwilach twórczej niemocy oraz oddającą swój czas na dyskusje

i odkrywanie naukowego świata. Z pełnym przekonaniem możemy również powiedzieć, że Profesor Franciszek Wojciechowski całą swoją postawą zjednał sobie rzeszę studentów, pobudzając przy każdej okazji do rozmowy i namysłu, ukazując w każdym drzemiącą siłę i możliwości. Równocześnie, jak mało kto, Jubilat potrafi zainteresować podejmowaną tematyką, a prowadzone przez niego wykłady i seminaria cieszą się olbrzymim zainteresowaniem ze względu na prezentowaną interdyscyplinarną wiedzę teoretyczną oraz praktyczne umiejętności i kompetencje.

Janina Kostkiewicz, Sylwia Opozda-Suder

Wykaz wybranych prac prof. Franciszka Wojciechowskiego

Pozycje zwarte

- F. Wojciechowski, *Dziecko umysłowo upośledzone w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1990.
- F. Wojciechowski, *Dziecko niepełnosprawne w środowisku wiejskim*, WSP, Rzeszów 1993.
- J. Sowa, F. Wojciechowski, *Proces rehabilitacji w kontekście edukacyjnym*, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów 2001.
- F. Wojciechowski, *Niepełnosprawność, rodzina, dorastanie*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007.
- F. Wojciechowski, S. Opozda-Suder, *Poradnictwo w oddziaływaniach ortopedagogicznych. Wybrane problemy*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2017.

Artykuły

- F. Wojciechowski, *Sytuacja społeczno-ekonomiczna rodziny dziecka upośledzonego*, „Problemy Rehabilitacji Zawodowej” 1984, nr 1.
- F. Wojciechowski, *Środowisko rodzinno-wychowawcze dziecka upośledzonego umysłowo w stopniu lekkim*, [w:] *Rewalidacja dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w rodzinie*, red. A. Hulek, PWN, Warszawa 1984.
- J. Sowa, F. Wojciechowski, *Działalność opiekuńcza rodziny dziecka upośledzonego umysłowo w stopniu lekkim*, [w:] *Prace Humanistyczne*, red. J. Sowa, TN, Rzeszów 1984.
- F. Wojciechowski, *Zadania pedagoga wobec rodziny dziecka specjalnej troski*, [w:] *Praca ludzi niepełnosprawnych – zadania pedagoga*, red. A. Hulek, „Studia Pedagogiczne”, XLIX, Ossolineum, Wrocław 1985.
- F. Wojciechowski, *Opieka i wychowanie dziecka upośledzonego umysłowo w rodzinie*, [w:] *Człowiek niepełnosprawny w społeczeństwie*, red. A. Hulek, PZWL, Warszawa 1986.

- F. Wojciechowski, *Kwalifikowanie uczniów niepełnosprawnych do szkół ponadpodstawowych*, [w:] *Uwarunkowania kształcenia zawodowego i pracy osób niepełnosprawnych*, red. J. Sowa, WSP, Rzeszów 1986.
- J. Sowa, F. Wojciechowski, *Sytuacja dziecka upośledzonego umysłowo w środowisku rodzinnym*, „Problemy Rodziny” 1986, nr 4.
- F. Wojciechowski, *Sytuacja dziecka upośledzonego umysłowo w środowisku rodzinnym ze szczególnym zwróceniem uwagi na indywidualną rewalidację*, [w:] *Terapia dziecka specjalnej troski*, red. E. Czyżowska, J. Sowa, ODN, Rzeszów 1987.
- F. Wojciechowski, *Problemy opieki nad wybitnie uzdolnionymi dziećmi i młodzieżą w Republice Federalnej Niemiec*, [w:] *Współczesne problemy pedagogiki specjalnej*, red. J. Pańczyk, WSPS, Warszawa 1987.
- J. Sowa, F. Wojciechowski, *Wpływ rodziny na proces rewalidacji dziecka upośledzonego umysłowo*, [w:] *Z zagadnień oligofrenopedagogiki*, red. J. Pańczyk, WSPS, Warszawa 1988.
- F. Wojciechowski, *Uwarunkowania kształcenia dzieci i młodzieży niepełnosprawnej służbami specjalnymi*, [w:] *Spójny system służb socjalnych dla inwalidów i innych osób niepełnosprawnych*, red. A. Hulek, PTWK, Warszawa 1991.
- F. Wojciechowski, *Analiza wybranych czynników społecznych warunkujących powodzenie szkolne dziecka niepełnosprawnego w środowisku wiejskim*, [w:] *Kształcenie i wychowanie dzieci i młodzieży niepełnosprawnej a służby socjalne – zadania pedagoga*, red. A. Hulek, „Studia Pedagogiczne”, LIX, Ossolineum, Wrocław 1992.
- F. Wojciechowski, *Spółeczno-pedagogiczne uwarunkowania procesu kształcenia i wychowania dziecka niepełnosprawnego w środowisku szkoły wiejskiej*, [w:] *Uczeń niepełnosprawny w szkole masowej*, red. A. Hulek, B. Grochmal-Bach, WSP, Kraków 1992.
- F. Wojciechowski, *Edukacja osób niepełnosprawnych – kontekst ekologiczny*, [w:] *Edukacja osób niepełnosprawnych*, red. A. Hulek, UN-O, Warszawa 1993.
- F. Wojciechowski, *Wybrane problemy edukacji dzieci niepełnosprawnych w środowisku wiejskim w okresie transformacji*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej”, WSPS, Warszawa 1995.
- F. Wojciechowski, *Problemy poradnictwa w procesie rewalidacji osób niepełnosprawnych*, [w:] *Pedagogika specjalna*, red. W. Dykcik, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1997.
- F. Wojciechowski, *Teoria i praktyka ekologiczna w procesie rehabilitacji. Implikacje pedagogiczne*, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych TLI, Kraków 1998.
- F. Wojciechowski, *Podmiotowość dziecka i rodziny w procesie rehabilitacji*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, Prace Pedagogiczne” XXI, red. A. Rakowska, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1999.
- F. Wojciechowski, *Edukacja zdrowotna w rewalidacji dzieci niepełnosprawnych intelektualnie*, [w:] *Edukacja zdrowotna dzieci i młodzieży*, red. H. Kosętko, J. Wyczęsany, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 1999.

- F. Wojciechowski, *Refleksje nad teoretycznymi i praktycznymi aspektami diagnozy w procesie rewalidacji*, [w:] *Dylematy pedagogiki specjalnej*, red. A. Rakowska, J. Baran, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.
- F. Wojciechowski, *Problemy poradnictwa w procesie rewalidacji osób niepełnosprawnych*, [w:] *Pedagogika specjalna*, red. W. Dykcik, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001 (wyd. drugie poszerzone i uaktualnione).
- F. Wojciechowski, *Potrzeby specjalne i ich aplikacje w myśli pedagogicznej Prof. A. Hulka*, [w:] *Paradygmaty i przeobrażenia edukacji specjalnej w świetle dorobku Profesora Aleksandra Hulka*, red. G. Dryżałowska, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.
- F. Wojciechowski, *Nieprzystosowanie społeczne u młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie – na przykładzie placówek specjalnych*, [w:] *Dezwicze wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, red. B. Urban, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.
- F. Wojciechowski, *Decyzje zawodowo-edukacyjne i ich uwarunkowania u młodzieży sprawnej i niepełnosprawnej*, [w:] *Polska młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*, red. T. Sołtysiak, M. Karwowska, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2001.
- F. Wojciechowski, *Podmiotowy i ekologiczny kontekst procesu rehabilitacji. Implikacje dla praktyki*, [w:] *Nowatorskie i alternatywne metody w praktyce pedagogiki specjalnej*, red. W. Dykcik, B. Szychowiak, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001.
- F. Wojciechowski, *Dialog i spotkanie w procesie rewalidacji*, [w:] *Dyskursy pedagogiki specjalnej. Od tradycjonalizmu do ponowoczesności*, red. E. Górniewicz, A. Krause, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
- F. Wojciechowski, *Wsparcie – wspomaganie instytucjonalne w procesie rehabilitacji*, [w:] *Pedagogika specjalna szansą na realizację potrzeb osób niepełnosprawnych*, red. W. Dykcik, Cz. Kosakowski, J. Kuczyńska-Kwapisz, Wydawnictwo Naukowe PTP w Poznaniu, Olsztyn–Poznań–Warszawa 2002.
- F. Wojciechowski, *Kwestia niepełnosprawności w pedagogice rodziny. Wybrane problemy*, *Rocznik Pedagogiki Rodziny*, t. V, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2002.
- F. Wojciechowski, *Stereotypy i uprzedzenia a proces normalizacji życia osób z niepełnosprawnościami*, [w:] *Dyskursy w pedagogice specjalnej. Konteksty teoretyczne*, red. E. Górniewicz, A. Krause, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2003.
- F. Wojciechowski, *Przestrzeń życiowa w niepełnosprawności człowieka*, [w:] *Dorośl, niepełnosprawność, czas współczesny. Na pograniczach pedagogiki specjalnej*, red. K. Rzedzicka, A. Kobyłańska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003.
- F. Wojciechowski, *Szanse i zagrożenia okresu dorastania osób niepełnosprawnych*, [w:] *Pedagogika specjalna – kontynuacja tradycji dla przyszłości*, red. K. Zabłocki,

- D. Gorajewska, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2004.
- F. Wojciechowski, *Zasoby rehabilitacyjne rodziny. Kontekst niepełnosprawności okresu dorastania*, [w:] *Pedagogika społeczna w służbie rodzinie*, red. K. Gąsior, T. Sakowicz, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- F. Wojciechowski, *Wyznaczniki odpowiedzialności rodzicielskiej w procesie rehabilitacji. Próba definiowania*, [w:] *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, red. H. Cudak, H. Marzec, Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Mysłowice 2005.
- F. Wojciechowski, *Obraz osobowości rodziców dziecka niepełnosprawnego*, [w:] *Dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w ekosystemie*, red. W. Pilecka, A. Ozga, P. Kurtek, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- F. Wojciechowski, *Edukacja na rzecz tworzenia społeczeństwa dla wszystkich. Kontekst niepełnosprawności*, [w:] *Edukacyjna wspólnota na rzecz społeczeństwa dla wszystkich*, red. A. Sajdak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.
- F. Wojciechowski, *Kwestia marginalizacji w pedagogice specjalnej. Kontekst dorastania*, [w:] *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży*, red. W. Kubik, B. Urban, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
- F. Wojciechowski, *Edukacja na rzecz normalizacji życia osób niepełnosprawnych. Kontekst ekologiczny*, [w:] *Edukacja wobec wyzwań i zadań współczesności i przyszłości*, red. J. Szempruch, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2006.
- F. Wojciechowski, *Wzrastanie ku dorosłości. Kontekst niepełnosprawności człowieka*, [w:] *Poznańska pedagogika specjalna. Tradycje – osiągnięcia – perspektywy rozwoju*, red. W. Dykciak, A. Twardowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006.
- F. Wojciechowski, *Obszary i struktura kompetencji edukacyjnych w kontekście oddziaływań profilaktyczno-korekcyjnych*, [w:] *Adekwatność polskiego systemu penitencjarnego i resocjalizacyjnego do współczesnych rozmiarów i rodzajów przestępczości*, red. B. Urban, Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Mysłowicach, Mysłowice 2007.
- F. Wojciechowski, *Pomoc w dorastaniu z niepełnosprawnością – do niepełnosprawności w oddziaływaniach ortopedagogicznych*, [w:] *Socjopedagogiczne aspekty rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, red. T. Żółkowska, M. Wlazło, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008.
- F. Wojciechowski, *Spostrzeganie własnego Ja – przez dorastających – w kontekście niepełnosprawności*, [w:] *O poznawaniu siebie i świata przez dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, red. W. Pilecka, K. Bidziński, M. Pietrzkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Kielcach, Kielce 2008.
- F. Wojciechowski, *Interakcje osób niepełnosprawnych w przestrzeni edukacyjnej*, [w:] *Trwałość i zmiana w pedagogice specjalnej*, red. G. Dryżałowska, H. Żuraw, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2009.

- F. Wojciechowski, *Niepełnosprawność w kontekście doświadczeń życia człowieka*, [w:] *Wielowymiarowość edukacji i rehabilitacji osób z niepełnosprawnością*, t. IV, red. T. Żółkowska, I. Ramik-Marzewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009.
- F. Wojciechowski, *Dorastanie młodzieży z niepełnosprawnością w kontekście przestrzeni edukacyjnej*, [w:] *Dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w realizacji zadań rozwojowych*, red. B. Witkowska, K. Bidziński, P. Kurtek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2010.
- F. Wojciechowski, *Pedagog wobec potrzeb życiowych i społecznego wsparcia*, [w:] *Paradygmaty akademickiego kształcenia pedagogów*, red. A. Sajdak, D. Skulicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- F. Wojciechowski, *Człowiek niepełnosprawny. Życie i jego przebieg*, [w:] *Aktywizacja kulturowo-oświatowa i społeczno-gospodarcza środowisk lokalnych*, red. J. Bomba, J. Hampl, Wydawnictwo ADV Studio T. Gut, Kraków 2010.
- F. Wojciechowski, *Nauczycielskie formy wsparcia rodzin w edukacji i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego*, [w:] *Kompetencyjny kontekst warsztatu pracy nauczyciela*, red. P. Barczyk, G. Paprotna, Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Mysłowice 2010.
- F. Wojciechowski, *Osoba z niepełnosprawnością – zadania edukacji i rehabilitacji. Wybrane płaszczyzny analiz*, [w:] *Kategorie pojęciowe edukacji w przestrzeni interdyscyplinarnych interpretacji*, red. A. Gawęł, B. Bieszczad, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- F. Wojciechowski, *Problemy adolescencji. Postępowanie profilaktyczne i pomocowe w kontekście niepełnosprawności*, [w:] *Społeczno-pedagogiczne konteksty niepełnosprawności*, red. T. Żółkowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.
- F. Wojciechowska, *Przestrzeń bezpieczna środowiska lokalnego w strategii działań prewencyjnych. Próba refleksji pedagogicznej*, [w:] *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, red. B. Urban, M. Konopczyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- F. Wojciechowski, *Adolescence in the context of disability as a category of human life experiences*, [w:] *Experiencing a suffering*, t. 1, red. J. Binnebesel, Z. Formella, P. Krakowiak, Z. Domżał, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych, Roma–Łódź 2012.
- A. Gawęł, F. Wojciechowski, *Edukacja zdrowotna w procesie rehabilitacji osób z niepełnosprawnościami*, „Niepełnosprawność” 2013, nr 9.
- A. Gawęł, F. Wojciechowski, *Rodzina a potrzeby zdrowotne niepełnosprawnego dziecka*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne” 2013, 3, nr 4.
- F. Wojciechowski, S. Opozda-Suder, *Wymiar osobowy relacji pomocowej w kontekście niepełnosprawności*, [w:] *Rozwój integralny dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Środowisko i programy wspomagające*, red. M.Z. Babiarz, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2013.
- F. Wojciechowski, S. Opozda-Suder, *Społeczne konsekwencje i praktyczne aplikacje paradygmatu niepełnosprawności. Perspektywa pedagogiki specjalnej*, [w:] *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. W poszukiwaniu pozytywów*,

- red. I. Chrzanowska, B. Jachimczak, K. Pawelczak, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013.
- F. Wojciechowski, S. Opozda-Suder, *Pedagog specjalny w kontakcie pomocowym. Osobliwość podejmowanych zadań i czynności zawodowych*, [w:] *Idee Marii Grzegorzewskiej jako inspiracje rozwoju współczesnej pedagogiki specjalnej*, red. E. Dyduch, A. Mikrut, J. Zielińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014.
- F. Wojciechowski, M. Świgost, *Jednostka o nietypowym rozwoju w relacjach uczniowskich i rówieśniczych*, [w:] *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Inny w przestrzeni społecznej*, red. B. Jachimczak, K. Pawelczak, A. Wojciechowska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2014.
- F. Wojciechowski, S. Opozda-Suder, *Afirmacja i szacunek dla osoby w przestrzeni oddziaływań ortopedagogicznych. Próba definiowania paradygmatu*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2014, nr 15.
- F. Wojciechowski, S. Opozda-Suder, *Osobowe i społeczne następstwa niepełnosprawności. Teoretyczne podstawy interpretacji*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2014, nr 16.
- F. Wojciechowski, M. Świgost, *Uczestnictwo społeczne osób z niepełnosprawnościami – bariery i oczekiwania*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2015, nr 19.
- A. Gawęł, F. Wojciechowski, *Niepełnosprawność jako czynnik kształtujący kontekst rozwoju dziecka*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2015, nr 20.
- F. Wojciechowski, S. Opozda-Suder, *Etyka i deontologia w spotkaniu poradniczym. Od teorii ku praktyce*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2016, nr 2 (240).
- F. Wojciechowski, S. Opozda-Suder, *Społeczne konsekwencje niepełnosprawności – między wykluczeniem a partycypacją*, „Zeszyty Pracy Socjalnej” 2016, t. 21, nr 2.
- F. Wojciechowski, *Wychowanie a oddziaływania poradnicze. Wzajemne relacje i powiązania*, [w:] *Reinterpretacje kontekstów wychowania*, red. A. Gawęł, B. Bieszczad, Wydawnictwo Libron, Kraków 2016.

Opracowanie
Sylvia Opozda-Suder